

RELAȚII ROMÂNNO-UCRAINENE.
ISTORIE ȘI CONTEMPORANEITATE

РУМУНСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ.
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

ROMANIAN-UKRAINIAN RELATIONS.
HISTORY AND CONTEMPORANEITY

Coordonator / Упорядник:

Irina Liuba HORVAT / Ирина Люба ГОРВАТ

Colegiul de redacție / Редакційна колегія:

Redactor principal / Головний редактор:

Ion COVACI / Іван КОВАЧ

Redactori / Редактори:

Anastasia VENESH / Анастасія ВЕГЕШ

Cristian VIRAG / Крістіян ВІРАГ

Paula VIRAG / Паула ВІРАГ

Ciprian ASTALOȘ / Чипріян АСТАЛОШ

Tehnoredactare / Техноредагування:

Cristian VIRAG / Крістіян ВІРАГ

Referenți științifici / Наукові рецензенти:

Irina Liuba HORVAT / Ирина Люба ГОРВАТ

Микола ВЕГЕШ / Микола ВЕГЕШ

Paula VIRAG / Паула ВІРАГ

Lucrare finanțată de

UNIUNEA UCRAINENILOR DIN ROMÂNIA

**AL VII-LEA SIMPOZION „RELAȚII ROMÂNNO-
UCRAINENE. ISTORIE ȘI CONTEMPORANEITATE”**

**VII СИМПОЗИУМ «РУМУНСЬКО-УКРАЇНСЬКІ
ВІДНОСИНИ. ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ»**

**THE 7TH SYMPOSIUM
„ROMANIAN-UKRAINIAN RELATIONS.
HISTORY AND CONTEMPORANEITY”**

Editor

Irina Liuba HORVAT / Ірина Люба ГОРВАТ

Editura Muzeului Sătmărean
2016

Сергій Гакман / Serhii Hakman 141

Букovina на перехресті етнічних та геостратегічних інтересів у першій половині XX століття

Bukovina at the crossroads of ethnic and geostrategic interests in the first half of the XX century

Bucovina la intersecția intereselor etnice și geostrategice în prima jumătate a sec. XX

Юрій Данилець / Iuri Danylets 161

Православний рух на Закарпатті на поч. XX ст. (на матеріалах румунського походження)

The Orthodox movement in the early twentieth century Transcarpathia (based on materials of Romanian origin)

Mișcarea ortodoxă în Transcarpatia la începutul secolului XX (pe baza materialelor de origine română)

Василь Міщанин / Vasyl Mishchanyn 173

Возз'єднавчі процеси українців Мараморощини у контексті возз'єднання Закарпатської України з Українською РСР 1944-1945 років

Reunion processes of Ukrainians of Maramoroshyna in the context of reunification of Transcarpathia with Ukraine of 1944-1945 years

Procesul de reuniune a ucraienilor din Maramureș în contextul reunificării Transcarpatiei cu Ucraina în anii 1944-1945

Іван Вовканич / Vovkanych Ivan

Олександр Златін / Zlatin Olexandr 189

Територіальний аспект політики Румунії щодо України у посткомуністичний період

The territorial aspect of the Romania's policy towards Ukraine during the postcommunist period

Aspectul teritorial al politicii României față de Ucraina în perioada post-comunistă

Lörincz Norbert / Лорінц Норберт 203

Romanian-Ukrainian Diplomatic Relations after 1989. A brief summary of the key events

Relațiile diplomatice româno-ucraienele după 1989

Румунсько-українські дипломатичні відносини після 1989 р

Dumitru Cernescu / Дмитро Черненко 213

Scurt istoric al ucraienilor din Dobrogea

Коротка історія українців Добруджі

Православний рух на Закарпатті на поч. ХХ ст. (на матеріалах румунського походження)

Юрій Данилець / Iuri Danylets¹

The Orthodox movement in the early twentieth century Transcarpathia (based on materials of Romanian origin). The article analyzes some documents and materials from periodicals identified by the author in Romanian institutions. Of particular interest is the content of the judicial decision of the Royal court against the Orthodox peasants, who left the Greek Catholic Church in the early twentieth century. The author cites the variety of facts that characterize the process, the judges, the Prosecutor, defense lawyers, witnesses and defendants. In the publication are listed for the first time the names of all lawyers who defended the Transcarpathian peasants during the trial. It was clarified the position of the main accused, Alexander Kabalyuk (Ieromonk Alexander) and defined the circle of his closest associates. The analysis of documents gives reason to believe that often the charges against an individual peasant based on the testimony of one person (the vast majority of local officials, the shopkeeper, the foe) or the accused. A number of peasants at the trial recanted their testimony obtained during the investigation through methods of pressure and terror. A significant portion of the text of the adjudication is the analysis of printed literature, which is owned, read and distributed by the defendants. They include newspapers published in Czernowitz allowed by censorship, so their use does not could be considered illegal. Materials from periodicals show the multidirectional evaluation of the trial. However, it is possible to identify certain common trends in all the four studied newspapers. The editorship of the Orthodox movement newspapers considered difficult the financial situation of the peasantry, the dominance of the Jewish element, the Magyarization and the alienation from the people of part of the Greek Catholic clergy.

Mișcarea ortodoxă în Transcarpatia la începutul secolului XX (pe baza materialelor de origine română). În articol este analizată o parte a documentelor și materialelor din publicațiile periodice, găsite de autor în instituțiile românești. Un interes deosebit trezește conținutul hotărârii Curții regale împotriva țăranilor ortodocși, care au părăsit Biserica Greco-Catolică la începutul secolului XX. Autorul menționează o mare diversitate de date, care descriu cursul procesului, activitatea judecătorilor, procurorului, avocaților, martorilor și inculpaților. În articol sunt enunțate pentru prima dată numele tuturor avocaților, care i-au apărat pe țăranii din Transcarpatia în timpul procesului. A fost identificată poziția principalului acuzat – Alexandru Kabalyuk (ieromonahul Alexit) și a cercului celor mai apropiați colaboratori ai săi. Analiza documentelor ne oferă, de asemenea, motive să spunem că de multe ori învinuirea unui țăran se baza pe mărturia unei persoane (în majoritatea cazurilor, a unui funcționar local, crâșmar, a unei persoane rău intenționate) sau a acuzatului însăși.

În timpul procesului o mare parte din țăranii au refuzat să-și recunoască mărturiile, obținute în cursul anchetei, prin presiune și teroare. O mare parte a textului

¹ Iuri Danylets, Ph.D. lector, catedra Istoria Ucrainei, Universitatea Națională din Ujgorod, jurtdanilec@rambler.ru

Данилець Юрій, кандидат історичних наук, Ph.D, доцент кафедри Історії України, jurtdanilec@rambler.ru

hotărârile judecătorești reprezintă o analiză a literaturii tiparite, pe care o dețineau și o distribuiau inculpații. Printre ele ziarele, care erau editate în Cernauți și erau permise de cenzură. Astfel, utilizarea lor nu putea fi considerată o infracțiune. Materialele din sursele periodice demonstrează o evaluare de vectori variați ai procesului. Totodată, se pot identifica tendințele generale în toate cele patru publicații cercetate. Redacțiile ziarelor considerau că motivul mișcării ortodoxe era situația materială grea a țărâmintii, dominația elementului evreiesc, maghiarizarea și înstrăinarea de popor a unei părți a clerului greco-catolic etc.

Keywords: convicted, defendants, the Orthodox, Ruthenians, trial

Cuvinte cheie: condamnați, inculpați, ortodocși, ruțeni, proces

На початку XX ст. на Закарпатті, що знаходилося у складі Австро-Угорщини, розпочався релігійний рух за повернення у православну церкву. Цей процес був викликаний цілим рядом причин. Серед них слід виділити наступні: політика денаціоналізації і мадяризації місцевого населення з боку угорської влади та вищого греко-католицького кліру, метою якої була повна асиміляція русинів і перетворення їх у вірних синів Свято-Стефанської корони; економічний тиск з боку греко-католицького духовенства та місцевих поміщиків; боротьба за збереження східного обряду і опозиція латинізації церкви². Перші спалахи православ'я в Північно-Східній Угорщині були помічені в 1900 р. у с. Бехеро-Шаришської жупи (нині Бардівський округ Словаччини). Вже наступного року у православ'я перейшла значна частина с. Іза на Мараморщині, а в 1906 р. відбулася державна реєстрація православної парафії в с. Великі Лучки Березької жупи (нині Мукачівський район Закарпатської області).

Угорська влада не дотримувалася законодавства, яке дозволяло зміну релігії: ці норми лише декларувалися. Офіційне листування вищого керівництва мукачівської греко-католицької єпархії з угорським урядовими очільниками різних рівнів засвідчує той факт, що духовна влада вбачала в поширенні православ'я порушення своїх матеріальних інтересів. З цієї метою православ'я надавалося політичного та проросійського забарвлення, бо лише у такому ракурсі цей рух можна було вважати антидержавним, тобто таким, який потребує жорстокого придушення.

Проти православних було організовано два судові процеси, що відбувалися в 1903-1904 та 1913-1914 рр. в м. Мараморош-Сигот (нині Sighetu Marmației), яке було центром Марамороського комітату. Переслідування за віру викликали значний резонанс в світовій пресі, в тому числі і в румунській. Документи про судові процеси тих часів зберігаються в архівах

² Дет. див.: Данилець Ю., *Православна церква на Закарпатті у першій половині XX ст.*; Передмія В., Феніча, Ужгород: Карпати, 2009, С. 7-43; Його Ж., *Причини відродження православного руху на Закарпатті на початку XX століття*, Персонал, 2006, №10, С. 30-36; Його Ж., *Історическіе предпосылки и причины православного движения на Закарпатье в начале XX века*, Альманах современной науки и образования [Текст]. №2: История, антропология, археология, этнография, краеведение, философия, теология, культурология, психология, юриспруденция и методика их преподавания, Тамбов: Прагмота, 2007, С. 18-20.

різних країн світу: Австрії, Угорщини, Сербії, України, Румунії.

У даній публікації ми проаналізуємо джерела, що мають румунське походження. Серед них документи Національного архіву Марамороського повіту в м. Бая-Маре, публікації в журналах та газетах «Cultura Creștină», «Unitatea», «Cosinzeana», «Foata Poporului».

У фондах Національного архіву Марамороського повіту в м. Бая-Маре нами виявлено обвинувальний судовий вирок від 3 березня 1914 р. Даний документ є дуже важливим, адже протягом 100 років він залишався поза увагою дослідників. Підсумок судового процесу має обсяг 47 сторінок машинопису, складений на угорській мові та оформлений у вигляді брошури. На останній сторінці знаходиться мокра печатка Дебреценського королівського суду та підписи голови апеляційного суду Аурела Товта та судді королівського трибуналу Георгія Єнеї. Вирок складається з вступної частини, вироку та пояснення⁵.

У вступній частині, що починається словами: «Іменем Його Величності, Короля!», перераховано склад членів суду: Аурел Товт, голова апеляційного суду; судді королівського трибуналу Йозеф Уйфолуші та доктор Георгій Єнеї, секретар Шандор Мезев, прокурор, заступник королівського прокурора, доктор Андор Ілlesh. Потім названо прізвища адвокатів та підсудних на чолі з Олександром Кабалоюком⁶. Захисниками православних селян виступали: др. Артур Клайна, др. Йозеф Папш, др. Карой Шомло, др. Філіп Барна, др. Міклош Готтешман, др. Якоб Ліхтенберг, Янош Гоштюк, др. Вільгельм Імреді, др. Юлій Остерайхер, др. Йозеф Редєї, др. Золтан Ронаї, др. Лойош Баторі, др. Дьордь Яношка, др. Спанд (Коста) Хаджі. Захар Тодорович, др. Михайло Проданович та др. Янош Лаллошевич. Відкриті засідання суду проводилися в наступні дні: 29-31 грудня 1913 р., 2-5, 10, 12-13, 15-17, 20-24, 26-31 січня, 3-7, 9-14, 16-20, 23-26 лютого та 3 березня 1914 р.⁷

У другій частині – «Вирок», що має обсяг трохи більше 10 сторінок, подані короткі відомості про всіх підсудних. Вказано головні звинувачення та дії, котрі прокурор вважав злочинними. Щодо Кабалоюка знаходимо наступні факти: «затриманий з 26 вересня 1913 р., 36 років, греко-католик, народжений у Ясіня, громадянин Угорщини, монах, неодружений, без майна, був солдатом 6 королівського артилерійського полку (1908-1912 рр.)»⁸. Його звинувачували у тому, що на території комітатів Берег, Угоча та Мараморощ та в буковинській Сучаві поширював серед вірників греко-

⁵ Arhivele Naționale ale României, Băia Mare. Fond: Prefectura Jud. Maramureș, Pachetul Inn. 1086, Nr. Actului 656, p. 6-29.

⁶ Олександр Кабалоюк (преподобний Олексій Карпаторуський), канонізований УПЦ в 2001 р. Дет. див.: *Життє преподобного Олексія Карпаторуського, сповідника*. Хуст, 2001, 32 С.; Данилець Ю., *Обраний Божим Провидінням. Життєпис преподобного Олексія Карпаторуського сповідника*. Чернівці: Місто, 2013, 168 С.; Рагузов В., Фролов К., *Алостол Карпатської Русі. Березовская районная типография*, 2001, 92 С.; Рачук Г., *Путь к святости. Преподобный Алексий Карпаторусский, М.: Успенско-Казанский монастырь*, 2009, 448 С.

⁷ *Ibidem*, p. 6.

⁸ *Ibidem*.

католицької церкви та русинів Угорщини брошуру «Слово православним християнам о календаре старом и новом», газети «Вера и церковь», «Русская правда», які містили молитви за чужих правителів та військо, завезені з Росії молитовники, церковні книги та ікони. У документі наведено висловлювання Кабалука, котрі прокурор вважав злочинними та антидержавним. Серед них наступні: «греко-католицька віра зіпсована», «греко-католицькі священники тільки розважаються», «тільки російська віра праведна», «російська православна віра краща за угорську правдиву віру, священники в Угорщині нехтують вірою, а обряди не дотримують, справжнім руським потрібно перейти до справжньої руської віри», «греко-католицька віра не є добра, бо її очільник – Папа Римський, нам, руським, така віра потрібна, як російська, бо ми руські», «попи на свою кишеню живуть, молитися не вмють, тільки розважаються, танцюють»⁷.

Далі у документі викладено звинувачення проти 32 осіб, котрі в підсумку отримали різні строки. Аналіз змісту вироку свідчить про те, що частина селян була затримана та утримувалася у слідчому ізоляторі з листопада 1912 р. Наведемо кілька найбільш цікавих закидів підсудним. Житель с. Липча Степан Вакаров у розмовах з односельцями говорив: «треба перейти, потрібен новий священник, у Римі зіпсували віру, підкупили людей на унію», «зруйнована віра, попи зруйнували, попи випускають з меси, виринають з книги»⁸. Ілля Пірчак, секретар адвоката в Мукачеві говорив «територія до Білої Тиси належала руським і можливо їх і буде, важкий час буде поки не прийдуть руські», «у православній вірі треба втриматися, бо в такому разі територія Угорщини, населена русинами відійде до руського царя», «у цьому випадку з маєтків вроді графа Шенборна буде дешевше отримувати землю»⁹. Іван Рейт з Арданова заявляв, що «римським попом не треба вірити», «не вірте попу, бо він ще й у п'ятницю м'ясо їсть»¹⁰.

Згідно § 172 і § 173 Карного кодексу, а також §§ 96 та 97-32 підсудних були засуджені:

- Олександр Кабалука – 4 роки 6 місяців ув'язнення та 1000 крон штрафу;
- Юрій Воробчук – 1 рік 6 місяців ув'язнення, 150 крон штрафу;
- мол. Дмитро Петровцій – 2 роки 6 місяців ув'язнення, 200 крон штрафу;
- Олена Глушманюк – 6 місяців ув'язнення, 50 крон штрафу;
- ст. Михайло Палканинець – 2 роки ув'язнення, 300 крон штрафу;
- Микола Сабов – 3 роки ув'язнення, 400 крон штрафу;
- Степан Кемінь – 2 роки ув'язнення, 200 крон штрафу;
- Андрій Кемінь – 8 місяців ув'язнення, 100 крон штрафу;
- Петро Симулик – 8 місяців ув'язнення, 100 крон штрафу;
- Степан Вакаров – 2 роки ув'язнення, 300 крон штрафу;

⁷ *Ibidem*, p. 7.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 8.

¹⁰ *Ibidem*, p. 9.

Іван Фейсак – 8 місяців ув'язнення, 100 крон штрафу;
 Ілля Пірчак – 2 роки 6 місяців ув'язнення, 300 крон штрафу;
 Іван Газій – 10 місяців ув'язнення, 100 крон штрафу;
 Дмитро Раяпинець – 9 місяців ув'язнення, 100 крон штрафу;
 Юрій Недзбайло – 8 місяців ув'язнення, 100 крон штрафу;
 Юрій Тришинець – 9 місяців ув'язнення, 100 крон штрафу;
 мол. Василь Рубіш – 9 місяців ув'язнення, 100 крон штрафу;
 Іван Балог – 6 місяців ув'язнення, 50 крон штрафу;
 Росоха Михайло – 1 рік ув'язнення, 100 крон штрафу;
 Юрій Чоник – 1 рік 1 4 місяці ув'язнення, 200 крон штрафу;
 Василь Кудина – 1 рік ув'язнення, 100 крон штрафу;
 Федор Мускур – 1 рік ув'язнення, 100 крон штрафу;
 Микола Думницький – 6 місяців ув'язнення, 50 крон штрафу;
 Ілько Думницький – 6 місяців ув'язнення, 50 крон штрафу;
 Василина Фіцай – 6 місяців ув'язнення, 50 крон штрафу;
 Юрій Ухаль – 10 місяців ув'язнення, 100 крон штрафу;
 Дмитро Попович – 2 роки ув'язнення, 300 крон штрафу;
 Кирило Прокоп – 1 рік, 8 місяців ув'язнення, 200 крон штрафу;
 Марія Сочка (Біро) – 6 місяців ув'язнення, 50 крон штрафу;
 Микола Данко – 6 місяців ув'язнення, 50 крон штрафу;
 Андрій Броді – 6 місяців ув'язнення, 50 крон штрафу;
 Іван Рейті – 6 місяців ув'язнення, 50 крон штрафу¹¹.

Суд врахував терміни, які засуджені пробули в ув'язненні під час слідства та звільнив внаслідок цього Івана Газія, Дмитра Раяпінця, Юрія Тришинця, мол. Василя Рубіша та Івана Балого¹². Від засуджених та свідків конфіскували величезну кількість літератури, ікон, інших речей, що фігурували як докази провини та зв'язків з Росією¹³. З інших підсудних звинувачення було знято, хоч вони і просиділи під слідством різні строки.

Найбільш об'ємною є третя частина вироку – «Пояснення», що займає більше 35 аркушів. На початку цього розділу проаналізовано етапи розвитку православного руху. Окремо наголошується, що він вперше з'явився у 1903 р. в селах Іза та Великі Лучки. Влада ініціювала процеси в Мараморосиготському та Берегівському королівських карних трибуналах, звинувативши селян у релігійних та антиконституційних заворушеннях¹⁴. У 1908 р. православний рух набув нових, більших форм. До нього проявили інтерес онуки Адольфа Добрянського – Олексій та роман Геровські. У вирокі наголошувалося, що брати Геровські та граф Володимир Бобринський через Олександра Кабалока намагалися відірвати частину угорської території на користь Росії. У другій частині «Пояснення» детально проаналізовано періодичні видання та брошури, поширення та зачитування яких суд

¹¹ *Ibidem*, p. 9.

¹² *Ibidem*, p. 10.

¹³ *Ibidem*, p. 10-11.

¹⁴ *Ibidem*, p. 12.

вважав злочинним. «Слово православним християнам о календаре старом и новом» – брошура, що поширилася поміж русинами на території Березького, Угорчанського та Марамороського комітатів в 1908-1912 рр. та виступала в першу чергу проти об'єднання календарів. Королівський трибунал виділив наступні тези брошури, що стосуються проступків відповідно § 172 п. 2 та § 173: «попи свої проступки добре знають, біда тільки в тому, що люблять гроші і за світську владу та заради грошей підуть на все», «е попи, які не йдуть проти церкви, але вони бояться, що мадяри їх розженуть», «і школу змадряють, щоб діти тільки по угорськи вчилися і забували руську мову. Учителі, попи, єпископи підкуплені мадярськими грошами... не Богу, а мадярському уряду служать... допомагають...Християнську віру, Божу церкву, руську церкву знищувати»; «введення нового календаря тільки інструмент, яким мадяри стараються знищити руський народ»; «Вас роблять жебраками, тепер хочуть відлучити від віри, хочуть зробити католиками, щоб потім мадьяризувати»¹⁵. В іншій брошурі – «Де шукати правду», авторства протоієрея Олексія Товта, згідно тексту вироку, писалося головним чином проти греко-католицької церкви та проти греко-католицьких священників. Разом з тим, автор прославляв російську православну церкву та Російську імперію. «Наступні цитати показують нападки на греко-католицьку віру та священників: «Триста років минуло як наших предків вороги силою, обманом та всякими інтригами відірвали від прадавньої віри та церкви ...Істинного світла... Ісуса Христа. З цього самого часу наш народ, віра, церква піддаються образам з боку наших ворогів». «Ті хто повинен нас вчити і вести ще більше вганяють нас у тьму. Наші єпископи, священники кожного дня далі йдуть і хочуть повністю зробити нас папистами та латинами». Підсумки по названій праці – «без сумніву брошура містить у собі антидержавні заклики і тому, поширення між греко-католицькими угорськими русинами викликає заворушення проти греко-католицьких священників, віри, державних установ Угорщини»¹⁶.

У тексті вироку знаходимо характеристику брошури «Боротьба за православну віру в Угорщині». Королівський суд вважав її зміст таким, що порушує закон в частині § 172 п. 2. «Ця брошура містить наступні твердження і фрази: уніатські священники прийнявши унію, продали свою віру за гроші, а тих православних священників, які цього не робили, латиняни переслідували, кидали до в'язниць – голодом мучили; латиняни переслідували православ'я і православних священників, які не хотіли бути уніатськими і таким чином припинили існування православної релігії на Угорщині»¹⁷.

Від підсудних та свідків було вилучено сотні екземплярів газет «Русская правда» та «Вера и церковь». Обидва часописи видавалися в Чернівцях братами Геровськими та були дозволені в межах Австро-Угорщини. В ході

¹⁵ *Ibidem*, p. 14.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

кримінального провадження поліція вилучила 58 номерів «Русской правды» та 3 номери «Вера и церковь». Після ознайомлення, королівський трибунал визнав такими що мають дестабілізаційний вплив в Угорщині та Галичині наступні тези газет: «Мукачівський єпископ Юлій Фіряк пообіцяв угорцям, що за 40 років зітре з лиця землі руський народ в Угорщині», цей єпископ «затятий ворог і переслідувач православної віри»; «у тюрмах ... для злодіїв уже немає місця, бо ці місця зайняли руські селяни»; «Топчуть нашу руську землю брудними ногами різні противники руського народу»; «Уряд нагадує руському народу, що для нього у Австрії немає місця, немає дому». Суд давав наступну оцінку вищезазначеним вилученням: «Наслідки цих закликів та постійне поширення антидержавних ідей, служать формуванню віри і переконань, що русини мають не тільки національну спільність з Російською імперією, а й земля, на якій мешкають русини – руська земля, і що угорські русини не у своїй країні, а у Російській імперії можуть знайти захист та цінності»¹⁸.

Окремо у вирокі знаходимо інформацію про поширення серед селян молитовників, привезених з Росії. Їх зміст, на думку королівського суду також підпадав під § 172 п. 2 Кримінального кодексу, бо містив молитви за російського царя, його родину та військо.

У третій частині «Пояснення» детально викладено вину кожного підсудного, на основі якої було прийнято вирок. Текст цієї частини готувався на основі свідчення самих підсудних, свідків, матеріалів слідства та інших доказів. Найбільше місця у цій частині відведено Олександрю Кабалуку (єромонаху Олексю). Він зізнався, що в 1905 р. познайомився в мешканцями м. Чернівці Олексєм та Романом Геровськими. В 1906 р. на попереднє їх запрошення поїхав до Чернівців, а звідти в Київський монастир. Звідти привіз з собою книжки релігійного змісту. Через деякий час в Сучаві, а також на угорських святах, які відвідували русини, він розповсюджував книжки, агітував людей до вступу в православну церкву. Олександр Кабалюк вів активну діяльність на святах в населених пунктах Марамороського, Березького та Угочанського комітатів, проживав в общинах і вів активну діяльність частково сам, а частково за допомогою цілого ряду осіб. За пропозицією Олексія Геровського він вступив в Яблочинський російський монастир та декількома місяцями по тому був висвячений в сан священника. З 1908 р. по 1912 р. Кабалюк постійно розповсюджував заборонену літературу, привезену з Росії – книжки «Молитви і літургії», ікони, «Слово до істинно віруючого», журнали «Вера і Церковь» і «Русская правда»¹⁹. У Маріуполі звертався до людей з такими заявами: «Що людина тільки в тій вірі може бути, яка знаходиться в Росії, а угорська русинська віра вже зіпсована, священники багато випускають під час літургії, не надають потрібної уваги, обманюють народ, обирають його». Королівський суд визнав дії Олександра Кабалука,

¹⁸ *Ibidem*, 16.

¹⁹ *Ibidem*, 17.

як порушення § 172 п. 2, а також § 173. Тобто він скоїв злочин проти греко-католицької церкви і проти греко-католицького священства, і також винний в антидержавній агітації.

Зупинимось далі на інформації про кількох засуджених, котрі після Кабалука отримали найбільші строки ув'язнення. Серед них – Микола Сабов, котрий був засуджений на 3 роки ув'язнення²⁰. Він говорив наступні слова: «священики знущаються з народу, обманюють», «греко-католицька церква не добра, православна церква чистіша». За словами свідків, М. Сабов день за днем стояв в оточенні односельців та голосно читав російські газети²¹.

Дмитро Петровіч, солдат Імператорського, королівського піхотного полку отримав 2 роки і 6 місяців ув'язнення. Його вина полягала в тому, що підтримував зв'язки з Олексієм Геровським, привозив від нього з Чернівців брошури та газети. «У 1908-1912 рр. Дмитро Петровіч зачитував газету «Вера и Церковь» перед жителями с. Остій». На зборах в будинку Дмитра Андрішко заявив, що «папа римський не є головою церкви, вірувати треба ту релігію, у якій головами є чотири російські патріархи». На зборах біля будинку Марії Сочка Біро говорив: «греко-католицька релігія не добра, її головою є папа римський, нам, русинам, потрібна така релігія як російська, священики тільки про те думають як наповнити шлунок та кишеню, молитися не вміють, тільки танцюють і веселяться»²².

Житель Мукачева Ілля Пірчак (2 роки і 6 місяців ув'язнення), підтримував тісні зв'язки з Олексієм Геровським, Олександром Кабалуком та іншими активістами православного руху. Протягом 1910-1912 рр. в Мукачеві роздавав брошуру «Русская правда» жителям с. Велик Лучкі. Неодноразово висловлював перед селянами наступні слова: «Беріть ці газети, багато чого навчитеся прочитавши їх, ці газети російські, як і ви є росіянами»; «ця земля була російською, і можливо знову буде»; «російський священик не краде, як той що тут, русини будуть щасливими лише тоді, коли росіяни появляться в Карпатах»; «тому треба підтримувати російську грецьку релігію, бо з цим ми досягнемо, що території Угорщини, на яких живуть русини, буде власністю російського царя, а тоді з володіння графа Шенборна, будете отримувати частини дешевше»²³.

Щодо підсудних були також враховані полетішучі та обтяжуючі обставини, що вплинули на строк ув'язнення. Було враховано несудимість більшості звинувачених, що вони діяли із-за релігійних переконань та збурюючих брошур.

Серед обтяжуючих обставин суд виділив наступні: підсудні знали, що за ними слідкують і діяли таємно; працювали на чужу державу та вели антиуроську агітацію; поширювали друковані видання у сусідніх селах і

²⁰ М. Сабов був заарештований і знаходився під першим судом у Мараморос-Сиготі в 1903-1904 рр., але був звільнений.

²¹ *Ibidem*, 20.

²² *Ibidem*, 19.

²³ *Ibidem*, 21.

т.д.²⁴

Четверта частина «Пояснення» присвячена селянам, вину яких не було доведено у суді. Іноді затримання та звинувачення базувалося лише на словах свідків, як на суді або відмовлялися від попередніх свідчень або їх було спростовано. Наприклад, щодо Івана Поповича зазначалося, що він дійсно в 1912 р. на зборах у Дулові читав брошуру «Де треба шукати правду». Однак, через те, що на зборах були присутні лише троє селян, суд не вважав цю подію розповсюдженням. Звинувачена Анна Божук признала, що в 1910 р. розповсюджувала православну брошуру, привезену з Чернівці, але на головному засіданні відмовилася від свідчень. Іншими доказами суд не володів, а тому селянка була звільнена від звинувачень²⁵.

У п'ятій частині «Пояснення» подано окремі факти, що були наведені адвокатами. Адвокат др. Артур Клейн просив суд викликати і вислухати як свідків афонського ченця Денасія та братів Оексія та Романа Геровських, просив отримати і прочитати на засіданні документи з судового процесу 1906 р. про заборону зміни релігії та пред'явити документи, котрі забороняють відсилати поштою газети та брошури²⁶. Др. Карой Шомло пропонував для захисту дістати документи з хустського окружного суду (1912. В. 251), як доказ що між звинуваченим С. Вакаров і свідком А. Штефан були ворожі стосунки, що відбилося на свідченнях останнього. Др. Вільмош Імреді пропонував заслухати свідків, які б засвідчили, що звинувачений Іван Газій не вчив дітей російських пісень. Др. Філіп Барна просив дістати книги з молитвами з греко-католицької церкви з с. Нижній Бистрий, котрі також містили молитви за російського царя. Клопотав витребувати документи з хустського окружного архіву (1853/1910), для підтвердження того, що в с. Нижній Бистрий відкривали кримінальні справи за народні збори. Др. С. Хаджі просив прослухати свідків про те, що для греко-католицької церкви також привозять молитовні книги з Росії. Др. Золтан Ронаї просив заслухати свідків, котрі б довели насилля жандармів в с. Іза. Др. Йосиф Федеї клопотав заслухати свідків, для того щоб доказати, що люди в с. Іза вихід з греко-католицької релігії робили за правилами. Наведені клопотання з боку захисту, були відкинуті королівським судом, як такі, що не мали вплив на визначення важкості злочинів та потребували додаткового розслідування²⁷.

За судовим процесом в Мараморош-Сиготі активно слідувала періодика. Це досить специфічний вид джерела, через свою суб'єктивність. Однак, разом з ним, вона заповнює прогалини, котрі виникають внаслідок вивчення архівних документів. Нами проаналізовано кілька публікацій з діаметрально протилежних видань, акцентуючи увагу на фактичних відомостях.

Часопис Румунської греко-католицької митрополії «Cultura Creștină»

²⁴ *Ibidem*, 25.

²⁵ *Ibidem*, 27.

²⁶ *Ibidem*, 28.

²⁷ *Ibidem*, 29.

в числі від 10 січня за 1914 р. повідомляв, що в кінці грудня в Мараморош-Сиготі розпочався процес проти православних. Головним винуватцем на процесі був Олександр Кабальок, якого разом з 180 мараморошськими русинами звинуватили в агітації проти греко-католицької церкви і особливо проти цілісності австро-угорської монархії. Редакція наголошувала, що однією з серйозних причин православного руху була бідність населення, мадяризація вірників з боку вищого церковної ієрархії та частини греко-католицького духовенства²⁸.

Церковно-політичний часопис «Unirea» подав інформацію про початок судового процесу в Мараморош-Сиготі. Автор допису наголосив, що держава мобілізувала проти православних весь адміністративний апарат і судову владу та суворо переслідувала за прозелітизм. У статті знаходимо свідчення про причини та масштаби православного руху. За словами редакції, однією із причин цього явища стало масове зубожіння населення, викликане засиллям єврейського елементу²⁹.

7 лютого 1914 р. часопис опублікував дві статті, присвячені судовому процесу. Перший допис під назвою «Solidaritate pravoslavă răsască» повідомляв, що частина русинів перейшли у православ'я після повернення із заробітків в Америці та під впливом російських монастирів. Автор покладає частину відповідальності на змадяризоване греко-католицьке духовенство, що втратили зв'язок з бідним народом. Впевненість у підсудних вселяла значна кількість журналістів з Петербургу, Москви, з інших міст Російської імперії. Значну роль відіграв приїзд голови Галицько-руського товариства графа Володимира Бобринського. Даний процес показав зацікавленість Росії та солідарність до православного руху серед русинів³⁰. У другому дописі повідомлялося про хід процесу, виступ графа В. Бобринського, реакцію угорської преси на ці події³¹.

5 березня 1914 р. «Unirea» опублікувала відомості про вирок по судовому процесу³². Судовий процес тривав два місяці та три дні (29.12.1913 – 3.03.1914). Тридцять двоє підсудних були покарані, двадцять трое були звільнені з ув'язнення. Олександр Кабальок за релігійну агітацію та виступи проти держави був покараний за 4 роки і 6 місяців позбавлення волі і 100 крон штрафу; Михайло Палканинець (мол.), Ілля Фірцак, Степан Кемінь, Дмитро Петровіч, Олена Глушманюк, Дмитро Попович на 2 роки і 2-6 місяців позбавлення волі; Георгій Воробчук, Кирило Прокоп, Федір Міскур на 1 рік і 6 місяців; інші на строки менше року³³.

Літературно-ілюстрований журнал «Cosînzeana», що видавався в Орешті, слідкував за ходом другого Мараморош-Сиготський процесу. У

²⁸ *Un nou proces senzational, Cultura Creștină*, 1914, 10 Ianuarie, p. 27-28.

²⁹ *Un proces monstru, Unirea: foaie bisericească-politică*, 1914, 1 Ianuarie, p. 1-2.

³⁰ *Solidaritate pravoslavă răsască, Unirea: foaie bisericească-politică*, 1914, 7 Februarie, p. 1.

³¹ *Procesul Rutenilor, Unirea: foaie bisericească-politică*, 1914, 7 Februarie, p. 2.

³² *Procesul rutenilor, Unirea: foaie bisericească-politică*, 1914, 8 Martie, p. 2.

³³ *Procesul rutenilor, Unirea: foaie bisericească-politică*, 1914, 8 Martie, p. 2.

номері від 8 березня 1914 р. редакція повідомляла про вихід у світ книги угорського публіциста Віктора Араді «Procesa Rutenilor» (Русинський процес)²⁴. Праця була написана на основі документів та власних спостережень під час суду. Журналіст підготував цілий цикл критичних статей в угорській періодиці, котрі викликали неабиякий резонанс.

Часопис «Foata Poporului» на початку січня 1914 р. розмістив невеликий допис під назвою «Marele proces al Rutenilor». «Головним фігурантом є Олександр Кабальюк, лісовий робітник, а згодом чернець Олексій». Видання окреслює географію православного руху – комітати Берег, Уточа, Мараморош, вказує, що православні отримували з Росії газети та книжки. За словами свідків, як зазначає автор статті, селяни змінювали свою церковну приналежність з релігійних мотивів. Натомість прокурор стверджував, що обвинувачені діляні на російські гроші, з метою підготувати внутрішній переворот в імперії²⁵.

Таким чином, документи Національного архіву Мараморошського повіту в м. Бая-Маре та матеріали періодики розкривають невідомі сторінки історії православ'я на Закарпатті. Архівні джерела повідомляють про причини православного руху, його поширення на території краю та методи, до яких вдалися угорські органи влади. Наведені у публікації факти свідчать про те, що релігійна діяльність селян, спрямована на зміну церковної приналежності, була трактована судом як діяльність на користь сусідньої держави. Слід визнати, що російські громадсько-політичні дієчі активно сприяли православному рухові. Однак, не слід перебільшувати їх роль та політичну складову у селянському русі селян у стару віру.

²⁴ O carte de actualitate, *Cosbuzzeana*, 1914, 8 Martie, p. 139.

²⁵ *Marele proces al Rutenilor, Foata Poporului*, 1914, 4 Ianuarie, C. 13.